

NOTE DE EPIGRAFIE ROMANO-BIZANTINĂ

În cele ce urmează vom face scurte observații complementare în legătură cu unele inscripții în limbile greacă și latină din secolele IV-XIII, descoperite pe teritoriul R. S. România, deja publicate, și vom aduce la cunoștință câteva inscripții inedite de pe același teritoriu și din aceeași perioadă de timp. În prezentarea lor am adoptat ordinea urmărită în lucrarea recent apărută : Emilian Popescu, *Inscripțiile grecești și latine din secolele IV-XIII descoperite în România*, București, 1976 (se va prescurta mai departe IGLR).

TOMIS
(Constanța)

1. Cele trei fragmente de arhitravă cu inscripție în limba latină, descoperite în anul 1956, la câțiva metri distanță unul de celălalt, cu prilejul săpăturilor pentru fundația unui bloc de locuințe pe bulevardul Carpați (fosta str. I. C. Frimu), lângă „farul genovez”¹, aparțin, se pare, unuia și aceluiași monument, cel mai probabil o bazilică creștină din prima jumătate a secolului al VI-lea, ca și cele două capiteluri-impostă, găsite în același an, în condiții similare, nu departe de acestea, în str. Remus Opreanu, nr. 10². În afară de faptul că cele cinci piese amintite s-au descoperit în aceeași microzonă a orașului Constanța, pentru apartenența lor comună pledează faptul că toate sînt lucrute din aceeași piatră calcareasă relativ ușor de cioplit. În plus, forma crucii și a chenarului circular în care se află, alcătuit din două rînduri concentrice de mici triunghiuri, de la începutul inscripției, amintește decorul în „dinți de ferăstrău”

¹ Adrian Rădulescu, Pontice, I, 1968, p. 332-336, nr. 7, fig. 7, a, b, c, ; IGLR, p. 46-47, nr. 11, fig. 11, a, b, c.

² I. Barnea, Dacia, N.S., II, 1958, p. 341-343, fig. 10, 1-2.

din partea de sus a celor două capiteluri-impastă și crucea în relief de pe unul din ele. Urmează ca eventuale săpături arheologice în aceeași zonă să confirme ceea ce nu s-a observat în momentul descoperirii întimplătoare a celor cinci piese de sculptură arhitecturală.

2. Genitivul Σέργιου din inscripția de pe un fragment de monument, probabil vas sau capitel de marmură, dăruit vreunui locaș de cult „pentru pomenirea și odihna lui Serghie“, nu trebuie privit ca o „greșeală“, în loc de Σέργιου³, ci ca o formă populară a nominativului Σέργις, în loc de Σέργιος, care s-a impus începând încă din perioada elenistică⁴. Forma de nominativ în -ις, pentru numele aceluiași sfânt, se întâlnește într-unul din mozaicurile bazilicii Sfântul Dumitru din Tesalonic : ὁ ἅγιος ΣΕΡΓΙΣ (sec. VII)⁵. Aceeași formă se mai află în numeroase inscripții din secolele IV-VI din Scythia Minor : βικάρις, Εὐφράσις, Πορφύρις⁶, și din alte părți : Γεόργις, Επιφάνις, Ζηνόβις, Θεωδώσις ș. α.⁷

Literele în relief puternic ale celor patru fragmente de marmură cu inscripții asemănătoare sau identice⁸ amintesc tehnica sculpturală ajur din timpul lui Justinian I (527-565)⁹.

3. Pasărea, foarte probabil cîte un porumbel, reprezentată în fronthonul a două stele de calcar, descoperite întimplător la Constanța, nu poate fi socotită un indiciu sigur al caracterului creștin al acestora, atîta vreme cît din textul inscripțiilor lor funerare nu rezultă în nici un fel un astfel de caracter¹⁰. Cel mai probabil în ambele cazuri porumbelul este reprezentat ca simbol al sufletului celui defunct¹¹, așa cum se întâlnește pe mai multe stele funerare păgîne¹².

³ Idem, Pontica, 7, 1974, p. 383, fig. 5 și după el IGLR, p. 47, nr. 12, fig. 12, c.

⁴ Ed. Schwyzer, *Griechische Grammatik*, I, München, 1939, p. 472.

⁵ G.-M. Sotiriou, *Ἡ βασιλικὴ τοῦ ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης, Λεύκωμα*, Atena, 1952, pl. 65, a.

⁶ I. Barnea, Studii Teologice, 6, 1954, p. 103, nr. 36 și 113, nr. 74; idem, Dacia, N.S., I, 1957, p. 280 și 284; IGLR, p. 84 nr. 47; p. 205, nr. 194 și p. 289, nr. 273. Lectura Παρφύρις trebuie socotită greșită.

⁷ V. Beşevliev, *Spätgriechische und spätlateinische Inschriften aus Bulgarien*, Berlin, 1964, nr. 35, 13; 83, 3; 99, 44, 105, 4-5; 111, 1-2; 116, 3-4; 117, 3-4; 176, 5-6; 210, 1.

⁸ I. Barnea, Pontica, op. cit., p. 380-383, fig. 2-5. IGLR, p. 47, nr. 12, atribuie în mod greșit primele trei din cele patru fragmente uneia și aceleiași piese, „după cît se pare, capitel“. O examinare mai atentă a celor patru fragmente arată clar că numai primele două (a-b) au aparținut unuia și aceluiași monument sculptural, iar celelalte două (c și d) la alte două monumente diferite.

⁹ Cf. I. Barnea, Studii Teologice, 17, 1965, nr. 3-4, p. 154, c și fig. 16; idem, χαριστήριον εἰς Ἁ. Κ. Ὁρλάνδον, t. 3, Atena, 1966, p. 385-386, pl. 125 (inversat).

¹⁰ IGLR, nr. 18-19, cu bibliografia.

¹¹ Fr. Sühling, *Die Taube als religiöses Symbol im christlichen Altertum* (Röm. Quartalschrift, 24. Supplementheft), Freiburg im Breisgau, 1930, cap. IV și p. 260-296.

¹² *Ibidem*; Gr. Florescu și colab., *Capidava*, I. București, 1958, p. 80; G. Susini, *Il lapidario greco e romano di Bologna*, Bologna, 1960, p. 84, nr. 83; G. Sena Chiesa, *Memorie dell'Istituto Veneto di scienze, lettere ed arti, Classi di scienze morali e lettere*, 33, fasc. 1, Veneția, 1960, p. 16, nr. 9, pl. 4, 8; G. A. Mansuelli, *Le stelle romane del territorio Ravennate e del Basso Po*, Ravenna, 1967, p. 160, nr. 78, fig. 90; H. Gabelmann, *Die Typen der römischen Grabstelen am Rhein*, Bonner Jahrbücher, 172, 1972, p. 86, d, fig. 8. Ultimele patru informații bibliografice ne-au fost procurate de Maria Alexandrescu-Vianu, căreia-i mulțumim și pe această cale.

4. Textul lapidar Τορπίλλα ἐπιφανής al frumosului bloc funerar publicat în repetate rânduri¹³, poate fi invocat numai cu probabilitate în sprijinul relațiilor dintre Tomis și Epiphaneia Ciliciei din Asia Mică¹⁴. Nu trebuie exclusă de loc posibilitatea ca al doilea cuvânt să fie totuși adjectivul $\text{ἐπιφανής} = \text{„strălucita“}$, care așezat alături de Τορπίλλα , să aibă menirea de a arăta în contrast cu primul, că, în urma creștinării, tînăra de origine și condiții umile, cum o arată numele atît de puțin obișnuit, a dobîndit strălucirea cu care se mîndrește după trecerea în viața de dincolo. Oricum, forma complexă și împodobită a chrismonului, cu „rho deschis”, capetele lățite ale brațelor acestuia și coroana în care este înscris¹⁵, arată că inscripția nu poate fi datată mai de vreme decît discul episcopului Paternus și alte monumente epigrafice și sculpturale din secolele V-VI, de la Tomis și Callatis, împodobite cu monograme creștine mai mult sau mai puțin asemănătoare.

5. Stela de marmură așezată de Marcia Aurella la mormîntul sôțului ei Marcus, fost *principalis*, prezintă o deosebită importanță atît pentru dovada continuității în secolele V-VI a organizării administrative romane mai vechi, cît și pentru continuitatea limbii latine în colonia grecească a Tomis-ului, în epoca romano-bizantină¹⁶.

6. Judecînd după relațiile destul de intense ale provinciei Scythia Minor și ale regiunii imediat vecine din Muntenia de est cu Capadocchia, în prima jumătate a secolului IV e.n.,¹⁷ se poate presupune că Entolios Che-

¹³ V. bibliografia în IGLR, p. 59, nr. 24, la care este de adăugat: I. Barnea, DID, II, p. 463 și fig. 22/2 (foto).

¹⁴ I. Barnea, Pontica, 5, 1972, p. 253.

¹⁵ Cf. Karl Baus, *Der Kranz in Antike und Christentum*, Bonn, 1940, p. 215–218 și *passim*.

¹⁶ Prima grafografie a acestei inscripții a fost publicată de I. Barnea, Dacia, N.S., I, 1957, p. 277, pl. II/2. Indicațiile bibliografice din acest loc (p. 284, nota 87) și din Studii Teologice, VI, 1954, p. 87, nota 58, nu sînt deloc „greșite”, după cum afirmă Em. Popescu, IGLR, p. 72 și idem, Dacia, N.S., XIX, 1975, p. 178, nota 30. În acest ultim studiu, același autor observă că articolul publicat de subsemnatul în Bulletin de l'Assoc. Intern. d'Études du Sud-Est Européen, X, 1972, 2, p. 143–177, nu poate fi considerat ca o nouă contribuție la problema orașelor în Scythia Minor în epoca romană tîrzie, deoarece nu face altceva decît să repete cele expuse mai înainte de R. Vulpe în *Hist. anc. de la Dobroudja*, București, 1938, și de mine însumi în DID, II. Parțial observația este justă, întrucît în articolul menționat am repetat în limba franceză, o serie de considerații și concluzii pe care le expusese în limba română în DID, II, lucrare pe care o citez începînd chiar cu prima notă a articolului. La cele prezentate de mine anterior am adăugat însă unele considerații, descoperiri și lucrări mai noi, pe care nu este cazul să le repet aici, dar care pot fi cu ușurință observate. Printre acestea se află, de exemplu, și aceea că Procopius face o deosebire calitativă între o „fortăreață” (φορούριον , ὄχυρμα) și un „oraș” (πόλις) propriu zis și că singura localitate din Scythia Minor căreia îi atribuie titlul de oraș, în adevăratul înțeles al cuvîntului (πόλις), este *Ibida* (p. 151–152), – observație preluată de Em. Popescu (Dacia, *op. cit.*, p. 176) fără vreo referință la articolul nostru. De altfel un lucru asemănător s-a petrecut și cu anumite considerații din IGLR, p. 31, formulate mai înainte de subsemnatul în Studii Teologice, 6, 1954, p. 74, 81 și urm. și în Dacia, N.S., I, 1957, p. 275–276, 280 și urm. În altă parte a aceluiași studiu (p. 181–182), Em. Popescu continuă să-și reliefeze propriile merite în legătură cu problema episcopatelor în Scythia Minor, merite arătate în articolul nostru mai sus citat (Bull. de l'Assoc. int. d'Études du S-E Europ., X, p. 175, nota 110).

¹⁷ I. Barnea, Pontica, 5, 1972, p. 252–253.

sareanul (Ἐντῶλιος Κησαρέους), menționat de inscripția de pe arhitrava descoperită la Constanța înainte de anul 1915, era originar mai curînd din Chesareea Capadochiei decît din Chesareea Palestinei¹⁸.

7. De remarcant frecvența numelui „Gheorghe”, în limba greacă, pe anumite cruci de bronz din secolele VI-VII și XI-XII, descoperite în Siria, Asia Mică și pe teritoriul Dobrogei. Singurul fragment dintr-o cruce de marmură pe care este înscris același nume în limba latină, s-a descoperit probabil la Constanța și se află în colecția MNA, L. 1099¹⁹.

8. În legătură cu prețiosul (din punct de vedere material, artistic și istoric) „disc” al episcopului Paternus de Tomis, s-a scris mult și încă se va mai scrie!²⁰ Cu cîțiva ani în urmă, Angelo Lipinsky a făcut următoarea observație, deosebit de valoroasă pentru datarea prețiosului obiect: „la patena (del vescovo Paterno)” con „chrismon” ed inscrizione finemente incisi, reca il punzone del „Comes sacrarum largitionum per l'anno 498²¹. Dacă observația este justă, sigiliul comitelui Ioan de pe dosul discului conține cheia datării exacte a acestei piese de argint aurit, pînă acum încadrată cronologic mai larg, în timpul domniei împăratului Anastasius I (491–518) sau cel mai tîrziu în anul 518. Totodată, pe baza aceluiași sigiliu se poate conchide că Paternus era episcop al Tomisului încă din ultima decadă a secolului al V-lea, în orice caz înainte de anul 498. O altă observație este aceea că în zidul de incintă de la Dyrrachium (Durazzo, Durrës, în Albania), cetatea de origine a cunoscutului împărat bizantin, s-au descoperit cărămizi ștampilate cu monogramul numelui său, identic cu cel din al IV-lea sigiliu de pe dosul discului episcopului Paternus²².

8bis. În r. 2 al inscripției de la Lazu (IGLR, 52), trebuie citit nu *con-servu(s)*, ci *conserva* (verb), ceea ce schimbă sensul textului: „Păzește (Doamne) pe robul tău Gheorghe, fiul lui Murinus”.

CALLATIS

(Mangalia, jud. Constanța)

9. Capitelul ionic-impostă descoperit de O. Tafrali printre ruinele bazilicii, socotite de el therme, de la Callatis, nu este dispărut²³, ci se află așezat în virful unei coloane din apropierea intrării principale a Mu-

¹⁸ IGLR, nr. 44, la care e de menționat lectura greșită Κησαρέυς, în loc de Κησαρέους, chiar dacă nu aceasta ultima este forma corectă, și omiterea indicării textului aceleiași inscripții, reproduș de noi cu lectura pe care o consideram corectă în 1957 (Dacia, N.S., I, 1957, p. 285, nota 102), precum și a articolului menționat în nota precedentă (17).

¹⁹ I. Barnea, Studii Teologice, 17, 1965, nr. 3–4, martie–aprilie, p. 156–157, fig. 19 (desen), cu indicarea inscripției care ne-a dus la lectura numelui (nota 61), Em. Popescu, IGLR, p. 85, nr. 49, pretinde că am „preluat” lectura după Studii Clasice, 7, 1965, p. 256, nota 5, publicație care a apărut ulterior numărului revistei în care a fost tipărit articolul nostru!

²⁰ V. bibliografia din IGLR, p. 97.

²¹ XIX Corso di cultura sull'arte Ravennate e Bizantina, Ravenna 1972, p. 230 (necunoscut pentru IGLR).

²² Koço Zheku, Studia Albanica, IX, 1972, p. 121–123; I. Barnea, *Discul episcopului Paternus*, extr. din *Analecta*, II, București, 1944, p. 9.

²³ IGLR, p. 134, nr. 89.

zeului de Arheologie din Constanța, în spre strada Muzeelor. Cele patru litere ΕΠΦΤ (ultimele două legate între ele) de pe fața principală a abacului impostei), au fost socotite de noi ca o prescurtare (monogramă) a numelui Ἐπαφρόδιτος²⁴, spre deosebire de Tafrali, care citea : ἐπ(ι)τρ(οπος) sau ἐπίσκοπος Π(έ)τρ(ος)²⁵. În orice caz, capitelul datează din secolul al VI-lea.

10. Fragmentul de cruce din marmură albă, cu inscripții pe ambele fețe, descoperit în condiții necunoscute la Mangalia, azi în colecția MNA (L. 880), provine din brațul orizontal stîng al unei cruci, considerînd că fața principală era, ca de obicei, cea cu inscripția cruciformă Φῶς-Ζωή.

Inscripția de pe revers putea reproduce imnul trisaghion²⁶ sau vreuna din formulele funerare în care se află adjectivul ἀθάνατος²⁷. Cele două resturi de litere din ultimul rînd au deasupra semnul prescurtării. După cum se poate distinge și din fotografie, ele sînt mai curînd Ἰῶ, prescurtînd numele Ἰω(άννης)²⁸, și mai puțin probabil Θῶ, ca prescurtare a lui Θ(εό)ς²⁹. În acest caz trebuie să admitem că ele prescurtează numele lui Ioan Evanghelistul (Teologul), reprezentat pe anumite cruci împreună cu Moaica Domnului, de o parte și de alta a lui Hristos răstignit, aici înlocuit de formula Φῶς-Ζωή = „Lumină-Viață” (Ioan, I, 7-9 ; VIII, 12 etc.).³⁰

După forma brațelor crucii și după cea a literelor, crucea cu inscripțiile ei datează din secolul al VI-lea.

11. Inscripția Λεφάπομα de pe un tipar de piatră pentru capace de vase de la Callatis (dispărut)³¹, amintește formula îmbietoare : Ἄδε πῶμα καὶ πίε = „la capacul și bea”, de pe capace de lut ars asemănătoare de la Tomis și Ulmetum³².

TROPAEUM TRAIANI (Adamclisi, jud. Constanța)

12. Bloc de parament exterior, în zidul de incintă al cetății, pe latura de sud, în partea de jos a curtinei dintre turnurile 16-17. Descoperit în 1974. Fig. 1/1.

²⁴ I. Barnea, *Dacia*, N.S., II, 1958, p. 344-345, fig. 11/1 (foto).

²⁵ O. Tafrali, *Arta și Arheologia*, I, 1, Iași, 1927, p. 38, nr. 15 și după el IGLR, *loc. cit.*

²⁶ Cf. de ex. L. Jalabert - R. Mouterde, *Dict. d'archéol. chrét. et de liturgie*, VII, 1, 1926, col. 669 și 682.

²⁷ Cf. C. M. Kaufmann, *Handbuch der altchristl. Epigraphik*, Freiburg im Br., 1917, p. 78 ; L. Jalabert - R. Mouterde, *Inscriptions grecques et latines de la Syrie*, VI, Paris, 1967, nr. 2890.

²⁸ I. Barnea, *Studii Teologice*, 6, 1954, p. 106, nr. 47.

²⁹ IGLR, p. 141, nr. 95, fig. 95 a-b (foto).

³⁰ I. Barnea, *op. cit.*, p. 69.

³¹ IGLR, nr. 98.

³² *Ibidem*, nr. 63 și 217, cu bibliografia. La primul este de adăugat : I. Barnea, *Dacia*, N.S., 9, 1965, p. 411, fig. 1/6 (foto) și 3/5 (desen).

Dimensiuni : 0,45 × 0,57 m. Înălțimea literelor : 6–12 cm.

Intre anii 313–316 e.n.

Gh. Papuc, în *Tropaeum Traiani*, I, București (sub tipar).

Κεράμου („Porțiune de zid făcută pe cheltuiala lui) Keramos, (în πρό(δεδ)βε, lungime de) 26 de picioare“.

Bs' probabil greșeală, în loc de Ks' = 26.

Keramos : cel mai probabil un antroponim, indicînd persoana instărită care, pe cheltuiala proprie, a refăcut porțiunea respectivă din zidul de incintă al cetății, pe lungimea de 26 picioare = 7,696 m. Operația a avut loc în momentul refacerii „din temelie“ a cetății, sub Constantin cel Mare și Licinius (313–316). Cazuri similare la *Tomis*, în secolul al VI-lea³³.

13. Fragment din umărul unui ulcior sau amforete din lut ars galben-roșiat, pe care se mai păstrează sfîrșitul unei inscripții cu vopsea roșie. Fig. 1/2.

Dimensiuni : 9 × 7,5 cm ; grosimea 0,5–1 cm. Înălțimea literelor : 1,2–1,8 cm.

Secolul al VI-lea.

... ερου

Inscripția indica probabil pe proprietarul vasului. Din ea se mai păstrează numai sfîrșitul numelui sau al calității (funcției) acestuia, în cazul genitiv,

IZVOARELE

(*Sucidava, com. Lipnița, jud. Constanța*)

14–15. Pretinsul „capac de oglindă circular“, găsit întimplător pe plaja Dunării, la Izvoarele (fost Pîrjoaia), din care s-a mai păstrat aproximativ jumătate, cu ultimul rînd al inscripției : ΠΑΝΤΑ³⁴, era mai probabil o tessera *convivalis*, asemănătoare cu un exemplar existent în colecțiile Muzeului de istorie al orașului București (inv. 7966), avînd diametrul de 2,6 cm și grosimea de 1 mm, a cărui inscripție, azi mult tocită, este : Τῆς καλῆς τὰ καλὰ πάντα (fig. 1/3) și cu altul cu diam. de 3 cm, din Cabinetul Numismatic al Academiei R. S. România, purtînd inscripția : Τὲ καλὲ τὰ καλὰ πάντα, Πιε (fig. 1/4).³⁵ Ambele provin foarte probabil tot din Dobrogea. Cîte trele sînt de plumb, au aproximativ aceeași mărime și datează din aceeași perioadă (sec. IV-V).

³³ IGLR, nr. 8 și 9, cu bibliografia.

³⁴ V. Culică, SCIV, 17, 1966, 1, p. 191, nr. 13, fig. 1/12 (desen) și p. 194 ; IGLR, nr. 177.

³⁵ I. Barnea, *Plombs byzantins de la collection Michel C. Soutzo*, RESEE, 7, 1969, 1, p. 33, nr. 24 și fig. 2/24 (foto). Cf. IGLR, nr. 305 (*Sucidava-Celei*), unde, în loc de : idem (r. 5 billogr.), a se citi : I. Dujcev.

AXIOPOLIS

(Hînog, Cernavodă, jud. Constanța)

16. Inscricțiile IGLR, nr. 192 și 194 au fost găsite întâmplător cu prilejul unor lucrări care au distrus ruinele unor importante monumente descoperite în 1898-1899, și au fost aduse de noi în iulie 1947 la Muzeul Național de Antichități. A doua dintre aceste inscripții, păstrată din fericire în întregime, menționează numele a trei martiri creștini: Chiril, Chindeas și Tasios (Dasius), cunoscuți din Martirologii. Eufrasius, al patrulea nume propriu din cele cinci cuvinte ale inscripției, în felul în care apare aici (Εὐφράσις), nu este o greșeală a pietrarului (în loc de Εὐφράσιος), ci forma populară, sincopată, a acestui nume³⁶, formă mult răspândită în perioada respectivă de timp (v. și mai sus, p. 274). El nu reprezintă pe un al IV-lea martir³⁷, necunoscut sub acest nume la Axiopolis, ci pe un personaj de seamă, înmormintat mai târziu alături de cei trei martiri, potrivit obiceiului paleocreștin de înmormintare *ad martyres*³⁸. În acest caz, judecînd după lipsa semnului crucii de la începutul sau sfîrșitul inscripției, placa funerară despre care este vorba, poate fi datată în prima jumătate a secolului al IV-lea, dar nu mai de vreme de anul 313, cînd e mai puțin probabil că aveau loc astfel de înmormintări.

ULMETUM

(com. Pantelimonul de Sus, jud. Constanța)

17. În legătură cu cunoscuta inscripție descoperită în 1912 de V. Pârvan, în ruinele turnului patrulater de lângă poarta mică de sud-est de la *Ulmelum*³⁹, este de făcut precizarea că *milites lanciarum iuniores*, menționați de textul acesteia, nu sînt numiți astfel după vîrsta soldaților, așa cum greșit s-ar putea crede, ci după vîrsta împăraților Valentinian (mai mare) și Valens (mai mic), cînd armatele celor doi frați au fost separate în *seniores*, în vest, și *iuniores*, în estul Imperiului (364 e.n.)⁴⁰. Dacă detașamentul de *lanciarum iuniores*, care a lucrat la refacerea cetății *Ulmelum*, în timpul lui Justinian I, făcea parte din *legio palatina*⁴¹ sau din *legio comitatensis*⁴², este mai greu de precizat.

³⁶ I. Barnea, *Dacia, N.S.*, I, 1957, p. 280, nota 62; idem, *Studii Teologice*, X, 1958, nr. 5-6, p. 296-297. Greșeala de tipar de aici (p. 296, nota 25): H. E. Del Medino, în loc de H. E. Del Medico, a fost preluată de IGLR, p. 206.

³⁷ Em. Popescu, *Dacoromania*, I, Freiburg/München, 1973, p. 72; idem, *Dacia, N.S.*, 19, 1975, p. 180-181.

³⁸ A. Grabar, *Martyrium*, II, Paris, 1946, p. 488-493.

³⁹ V. Pârvan, *Ulmelum*, II, 2, ARMSI, 36, 1913, p. 379-384, nr. 23, fig. 23 și pl. VII, 1; IGLR, nr. 211, cu bibliografia.

⁴⁰ Dietrich Hoffmann, *Das spätrömische Bewegungsheer und die Notitia Dignitatum*, Düsseldorf, 1969, Teil I, p. 117-130 și 387.

⁴¹ V. Pârvan, *op. cit.*, p. 381, 384; I. Barnea, *DID*, II, p. 423.

⁴² D. Hoffmann, *op. cit.*, I, p. 438 și 489; II, p. 152-153, 181-182; IGLR, p. 225-226.

DINOGETIA

(Bisericuța-Garvăn, jud. Tulcea)

18. MNA. Fragment de fund de pahar de sticlă, găsit în condiții necunoscute pe popina Bisericuța-Garvăn. Pe fața exterioară, concavă, se mai păstrează două litere în relief. Fig. 2/1.

Dimensiuni : circa 5×4 cm ; grosimea 0,3 cm. Înălțimea literelor : 1,4 cm.

Secolul al IV-lea.

I. Barnea, DID, II, p. 495, fig. 68, 2 (desen).

[Ζήσ]ης „Să trăiești” !

Formulă frecventă pe paharele și vasele de băut din epocile romană și romano-bizantină⁴³.

19. MNA. Prăsea fragmentară aparținând unui mîner de cuțit din corn, prins cu două nituri de fier (s-a mai păstrat unul), descoperită în condiții necunoscute pe popina Bisericuța-Garvăn. Pe față e incizată cu un obiect tăios inscripția. Fig. 2/2.

Dimensiuni : $8,5 \times 2,5$ cm ; grosimea 0,5 cm. Înălțimea literelor : 0,7–1,8 cm.

Secolul al VI-lea.

+ Κ(ύρι)ε βούθη = „+Doamne ajută !”

Βούθη în loc de βοήθ(ε)ι. Formulă frecventă în inscripțiile paleocreștine, pe tot felul de monumente și obiecte⁴⁴. Aici în mod excepțional pe un mîner de cuțit.

20. MNA. Fragment din umărul unei amfore din pastă roșiatică-gălbui, de calitate bună, lucrată la roată, bine arsă, decorată cu caneluri (coaste) orizontale, largi și ușor adîncite. Descoperit în 1965, în sectorul termelor. Inscripția (graffito) este ușor incizată cu un vîrf de cuțit, invers (de la fund spre gura amforei), aproape de una din cele două torți, în pasta arsă a vasului. Fig. 2/3 și 3/2.

Dimensiunile fragmentului : $21 \times 12,5$ cm ; gr. circa 1 cm. Înălțimea literelor : 0,5–2,5 cm.

Secolele V-VI.

Φανερός μοι

Ἀλέξανδρος μοι γ(ε)

Μανός μοι γ(ε)

Κ(ύρι)ε(?) Κ(ω)ν(σταντίνω)(?)

„Să-mi fi clar (limpede), apărător și îndurător, Doamne (?), mie, lui Constantin (?)”.

⁴³ Cf. H. Leclercq, *Pie zeset*, în *Dict. d'Archéol. chrét. et de liturgie*, fasc. 154–157, Paris, 1939, col. 1024–1027 ; Marvin C. Ross, *Catalogue of the byzantine and early medieval antiquities in the Dumbarton Oaks Collection*, vol. I, Washington, 1962, nr. 94.

⁴⁴ I. Barnea, *Studii Teologice*, VI, 1954, p. 86 ; idem, *Dacia, N.S.*, I, 1957, p. 282 ; IGLR, p. 228.

Lectură probabilă. Invocație pe care n-am mai întâlnit-o pe vreun vas sau alt obiect. Alexandru este și numele unuia din martirii înregistrați de Martirologii la Dinogetia⁴⁵. Se pare însă că aici nu este vorba despre acesta. Ultimele două litere indică, probabil, un nume propriu (Constantin ?), în persoana căruia ar trebui să vedem pe proprietarul vasului.

21. MNA. Fragment ceramic din pastă gălbuie, descoperit în 1965, în sectorul thermelor. Pe față poartă un graffito incizat cu un obiect tăios în pasta arsă a vasului. Fig. 3/3.

Dimensiuni : 8,5 × 7 cm. Înălțimea literelor : 1,1–1,6 cm.

Secolul al VI-lea.

Πέτρον („Vasul aparține) lui Petru“.

22. MNA. Gîtul cu gura, cele două torți și parte din umărul unei amfore din pastă roșiatică, cu angobă alburie, spart în două bucăți (întregite), descoperit în 1965, în sectorul thermelor. La baza gîtului, lângă toartă, inscripție cu vopsea roșie. Fig. 3/1.

Secolul al IV-lea.

(Ι)ησ(ο)ϋ(ς) = „Iisus“.

23. MNA. Fragment de amforă din pastă cafenie-roșiatică, zgrunțuroasă, descoperit în 1961, în sectorul A. Pe față e incizată în pasta arsă o monogramă. Fig. 3/4.

Dimensiunile fragmentului : 9 × 5 cm ; grosimea 0,8 cm. Înălțimea monogramei 3,5 cm.

Secolul al VI-lea.

Υκ sau Κυ

Monograma prescurtează probabil un nume propriu arătând pe proprietarul vasului.

NOVIODUNUM

(Isaccea, jud. Tulcea)

24. MNA. Partea inferioară a unui vas de granit, descoperit în 1970 pe plaja malului drept al Dunării, în punctul „Pontonul Vechi“, unde se află ruinele marelui cetăți romane și bizantine *Noviodunum*. Pe fundul vasului este adâncită o cruce monogramatică flancată de două litere ce abia se disting, pe suprafața zgrunțuroasă a vasului. Fig. 4/2.

Dimensiuni : înălțimea fragmentului de vas 0,15 m ; gr. 3,5–4 cm, diam. fundului 0,11 m. Înălțimea crucii monogramatice : 4 cm ; înălțimea literelor 2,5 cm.

Secolele V-VI.

χς(ιστέ), σ(ῶσον), ἐ(λέησον)

„Hristoase, mîntuiește, miluește“ !

Lectură probabilă, pentru care nu cunoaștem vreo analogie identică.

⁴⁵ R. Netzhammer, *Die christlichen Alterthümer der Dobrudscha*, București, 1918, p. 138.

25. MNA. Partea superioară a unei amfore din pastă de calitate bună, de culoare roz, cu angobă gălbuie. Descoperită în 1967, în secțiunea S 4, către latura de SE a cetății, la adâncimea de 2,70 m. Pe umăr inscripții cu vopsea roșie. Fig. 4/1.

Înălțimea fragmentului : 13 cm. Înălțimea literelor : 1,5–5 cm.
Secolul al IV-lea.

M(ἡτηρ) Θ(σοῦ) „Maica Domnului”.

Mα' = 41 sextarii = 22,386 litri.

Θ apare ca un E mult închis. Tocmai de aceea socotim că nu poate fi E, ci Θ, ținând seama și de faptul că prescurtarea MΘ este frecventă pe amforele cu astfel de inscripții⁴⁶. Împotriva obiceiului, în cazul de față se repetă cifra care arată capacitatea vasului (Mα').

ENISALA

(jud. Tulcea)

26. Muzeul Galați. Jumătate dintr-o cruce dublă relicviară de bronz, descoperită în 1963, cu prilejul săpăturilor arheologice în incinta fortăreței feudale de pe promontoriul dominant de la E de sat și V de lacul Razelm. Pe față e incizată o figură umană nimbăată, în atitudine de orant, purtând haină lungă, cu o cruce mare cu capetele bifurcate, pe piept, și cu decor în formă de romburi în jumătatea inferioară. Deasupra capului inscripție într-un rând, cu ultima literă dedesubtul lui, la sfârșit. Fig. 5/1.

Înălțimea : 8,5 cm.

Secolele XIII-XIV.

I. Barnea, DID, III, fig. 128/3 (foto) ; I. T. Dragomir, Danubius, VI-VII, 1972–1973, p. 43, fig. 18/20 (foto) și 19/17 (desen).

Ῥοάνης „Ioan”

Reprezentarea este probabil aceea a lui Ioan (Ῥωάνης), Teologul (Evanghelistul).

ROMULA-MALVA

(Reșca, com. Dobrosloveni, jud. Olt)

27. Colecție particulară, Reșca. Gemă abrasax (gemma abraxea) descoperită întâmplător în 1968. Piatră semiprețioasă (agat), de culoare brună, translucidă, de formă elipsoidală, având pe o față o figurină fantastică, iar pe cealaltă o inscripție cu caractere grecești, dispuse vertical, în patru rânduri. Fig. 5/2.

⁴⁶ Cf. D. Tudor, *Oltenia romană*³, București, 1968, p. 523, nr. 343 și fig. 144, 3, 8 ; IGLR, nr. 308, 309 și 386.

Dimensiuni : înălțimea 2,5 cm, lățimea 1,5 cm, grosimea 0,35 cm.

Secolele III-IV.

Gh. Popilian, SCN, V, 1971, p. 211–213 (desen) ; I. Ionescu, Mitropolia Olteniei, 1–2/1973, p. 90 (desen).

Ἀβρασαξ „Abraxas”.

Considerată de Popilian „un nou document legat de problema răspîndirii creștinismului la nord de Dunăre” (p. 213). După I. Ionescu gemele gnostice în general „nu mai pot fi luate în considerare ca documente directe, ci ca documente indirecte în legătură cu vechimea creștinismului la poporul român” (p. 96)⁴⁷.

ORLEA (jud. Olt)

28. Muzeul din Orlea. Gemă abrasax descoperită în timpător în comuna Orlea, înainte de anul 1960. Jaspis verde închis, de formă elipsoidală. Pe fața mare este gravată o inscripție cu două rînduri de litere grecești oarecum neregulate. Pe fața opusă, o stea cu șapte raze. Fig. 5/3.

Dimensiuni : 1,4 cm lungime, 1,1 cm lățime, 0,2 cm grosime. Înălțimea literelor 0,2 cm.

Secolele III-IV.

D. Tudor, SCN, III, 1960, p. 378–381, fig. 2 (desen) ; idem, OR³, p. 115 și 541, nr. 479 și fig. 147,³ (desen) ; I. Ionescu, Mitropolia Olteniei, nr. 1–2/1973, p. 39–40 (desen).

Ἀβρασαξ „Abraxas”.

Ἀβρασαξ „Abraxas”.

Gravorul stîngaci nu a putut calcula spațiul necesar pentru scrierea întregului cuvînt magic în primul rînd ; în al doilea a confundat majuscula greacă E cu Z (D. Tudor)⁴⁸.

DIERNA (Orșova, jud. Mehedinți)

29. Colecția Muzeului liceului din Orșova. Plăcuță de aur găsită într-un mormînt zidit, cu sicriu de plumb, în curtea spitalului din vechiul oraș Orșova (str. Traian, nr. 123), la adîncimea de 1,50 m. Pe plăcuță sînt incizate două inscripții diferite, în patru rînduri. Primele două rînduri sînt

⁴⁷ Cite o gemă gnostică, în parte asemănătoare, la *Dinogetia* (IGLR, nr. 241 A, cu bibliografia) și în Muzeul Regiunii Porților de Fier : origine necunoscută, probabil străină (Doina Benea, Rev. Muzeelor, 4, 1972, p. 346–347 și I. Ionescu, op. cit., p. 90–91).

⁴⁸ Pentru simbolismul cuvîntului *abrasax*, v. C. M. Kaufmann, *Handbuch der christl. Archäologie*,³ Paderborn, 1922, p. 614. Pentru aceste geme am adoptat datarea celor care le-au publicat și pe cea din IGLR, nr. 241 A.

într-o scriere semitică, iar ultimele două în scriere greacă, cu litere amestecate, majuscule și minuscule. Fig. 5/4.

Dimensiuni : 4,1 × 3,3 cm ; greutatea 1,86 g. Înălțimea literelor 0,3–0,4 cm.

Secolele III-IV.

Doinea Benea — Ana Șchiopu — N. Vlassa, AMN, XI, 1974, p. 115–141, fig. 4–4 a (foto și desen).

Ἰαω Ἀδωναι „Iao Adonai“.

Ἀδωναι pentru Ἰαω. Iao și Adonai, apelative ale divinității supreme Yahve. Inscripția încadrează plăcuța în rîndul obiectelor cu semnificație magică, gnostică (N. Vlassa, p. 126–134, cu bibliografia).

BIERTAN (jud. Sibiu)

30. Cu privire la „monogramul de la Biertan” (IGLR, nr. 434, cu bibliografia⁴⁹), e de reținut faptul că în același an (1871) în care în literatura istorică română importanta descoperire era semnalată pentru prima oară, cu precizarea că „acest monument istoric creștin s-a aflat în pămînt”⁵⁰, G.B. De Rossi o făcea cunoscută unui cerc mult mai larg de cititori străini, cu mențiunea greșită că obiectul s-ar fi găsit *ad Mediam* (Mehadia), greșeală explicabilă datorită indicației lapidare a cardinalului Garampi („*Reperta Mediae...*”) și apropierii de nume dintre localitățile *Mediam* și *Mediaș*, în apropiere de care se află satul Biertan⁵¹.

În afară de observația că cele două piese de bronz, monogramul propriu zis și *tabella ansata* cu inscripție, atîrnau împreună de un candelabru (adevăratul *donarium* al lui Zenovius), în vreun locaș de cult creștin, în sprijinul întrebunțării lor eclesiastice pot fi amintite cana și ligheanul de bronz, ale căror fragmente s-au găsit la un loc cu cele două piese⁵² și care nu erau altceva decît vase liturgice (așa numitul *herniboxeston*), folosite pentru spălarea pe mîini a arhierelui și probabil și a altor slujitori ai altarului, în anumite momente ale slujbelor bisericești⁵³.

⁴⁹ La aceasta sînt de adăugat îndeosebi : A. Kollautz, *Denkmäler byzantinischen Christentums aus der Awarzeit der Donauländer* (Zetemata Byzantina, 2), Amsterdam, 1970, p. 11 și pl. (foto) ; I. Barnea, Corsi di cultura sull'arte ravennate e bizantina, Ravenna, 1971, p. 52–55, fig. 1 (desenul din ms. Vat. Lat. 9104, f. 155) și C. C. Giurescu, Mitropolia Olteniei, 5–8/1970, p. 473–478 (foto).

⁵⁰ Filaret Scriban, *Istoria bisericească a Românilor pe scurt*, Iași, 1871, p. 6.

⁵¹ Asupra acestei greșeli am atras cel dintîi atenția, în RIR, 13, 1942–1943, fasc. 3, p. 33.

⁵² Kurt Horedt, *Eine lateinische Inschrift des 4. Jahrhunderts aus Siebenbürgen*, AISC, IV, 1941–1942, p. 10.

⁵³ Cf. I. Barnea, *Discul episcopului Paternus*, extr. din *Analecta*, 2, 1944, p. 4–5.

POTAISSA
(Turda, jud. Cluj)

31. Gema descoperită în prima jumătate a secolului trecut printre ruinele de la Potaissa, reprezintă, într-adevăr, „una din cele mai vechi dovezi ale răspîndirii creștinismului în Dacia”⁵⁴. Cele patru reprezentări simbolice pe care le concentrează acest obiect mărunț: *Ichthys* și *Păstorul cel bun*, ca simboluri ale lui Hristos, *Iona* ca simbol al Învierii și „*arbor evangelica*” (Hieronymus, Coment. la Evang. Matei), ca simbol al împărăției cerești — îl așează printre cele mai importante piese de artă minoră paleocreștină, în general. Simbolismul său accentuat este caracteristic artei creștine dinainte de „edictul de la Mediolanum” (313).

NAPOCA
(Municipiul Cluj-Napoca)

32. Dacă admitem împreună cu C. Daicoviciu creștinarea altarului funerar roman din secolul al III-lea, descoperit în 1927 în Cluj-Napoca⁵⁵, la observația că acesta a fost creștinat în „secolul imediat următor părăsirii oficiale a Daciei, sec. IV”⁵⁶, trebuie să adăugăm precizarea că, în general, operația de „creștinare” a monumentelor păgîne a început după Constantin cel Mare, răspîndindu-se cel mai mult în timpul împăraților Grațian (375–383) și Teodosie cel Mare (379–395)⁵⁷, cînd creștinismul a fost proclamat religie de stat.

RÉSUMÉ

NOTES D'ÉPIGRAPHIE ROMANO-BYZANTINE

L'auteur fait quelques remarques complémentaires sur certaines inscriptions publiées dans l'ouvrage d'Emilian Popescu, *Inscripțiile grecești și latine din secolele IV-XIII descoperite în România*. (Les inscriptions grecques et latines des IVe-XIIIe siècles découvertes en Roumanie), Bucarest, 1976 (abrévié : IGLR). Il profite de l'occasion pour faire connaître plusieurs autres inscriptions inédites ou déjà publiées, mais ignorées par cet ouvrage.

⁵⁴ IGLR, p. 392, cu bibliografia (p. 391, nr. 435), la care adăugăm : A. Kollautz, *op. cit.*, p. 11, pl. 2 și I. Barnea, *Corsi*, *op. cit.*, p. 56, fig. 2.

⁵⁵ C. Daicoviciu, *AISC*, 2, 1933–1935, p. 198–199 și 204–206 (= idem, *Dacica*, Cluj, 1969, p. 513–514, 518) ; IGLR, nr. 436, cu bibliografia.

⁵⁶ C. Daicoviciu, *loc. cit.*, (= idem, *Dacica*, p. 514).

⁵⁷ F. W. Deichmann, *Christianisierung, II (der Monumente)*, în *Reallexikon für Antike und Christentum*, II, Stuttgart, 1954, col. 1228–1229 și 1231.

TOMIS
(Constanța)

1. Les trois fragments d'architrave gravés d'une inscription latine (IGLR no 11), trouvés en 1956 à Constanța, semblent provenir d'un seul et même monument. Selon toutes les probabilités, il doit s'agir d'une basilique chrétienne de la première moitié du VIe siècle, à laquelle se rattachent aussi deux chapiteaux-impostes, trouvés la même année dans la même micro-zone de la ville (Dacia, N.S., II, 1958, p. 341-343, fig. 10, 1-2).

2. Le génitif Σέργους qui figure dans les inscriptions du volume IGLR au no 12 ne doit pas être pris pour une faute du lapicide, au lieu de la forme correcte Σεργίου; en réalité il s'agit d'une forme vulgaire dont le nominatif Σέργος au lieu de Σέργιος est très fréquent dans les inscriptions.

3. L'oiseau, fort probablement une colombe, représenté sur le frondeon frondeon des stèles funéraires nos 18 et 19, ne saurait passer pour l'indice indubitable de leur caractère chrétien; pour qu'un tel détail devienne un témoignage sûr, il faudrait que le texte des inscriptions respectives offre lui-même un tel caractère. Plus vraisemblable serait de voir dans cette colombe un symbole de l'âme du défunt, symbole auquel bon nombre des stèles funéraires poïennes nous ont déjà accoutumés.

4. L'épithète ἐπιφανής de l'inscription IGLR no 24 ne peut s'interpréter qu'à titre hypothétique comme un indice quant à l'origine de la défunte Torpilla, en suggérant la ville micrasiatique d'Epiphaneia en Cilicie. Il n'est pas exclu que dans notre cas l'adjectif ἐπιφανής = „ilustre" indique l'éclat acquis par la jeune femme d'humble origine et conditions si l'on juge d'après son nom de Torpilla, par sa conversion au christianisme. Le monument appartient aux Ve-VIe siècles.

5. L'inscription IGLR no 36 s'avère d'une importance toute particulière, tant par le témoignage qu'elle fournit de la continuité aux Ve-VIe siècles de l'organisation administrative romaine des périodes précédentes, que par la preuve qu'elle constitue de la continuité du latin dans la colonie grecque de Tomis à l'époque romano-byzantine.

6. „Entolios le Césaréen" mentionné par l'inscription IGLR no 44, était plutôt originaire de la Césarée de Cappadoce que de celle de Palestine, dont les liens avec la province de Scythie Mineure étaient plus rares.

7. Il convient remarquer la fréquence du nom „Georges" sur les croix de bronze datées des VIe-VIIe siècles et des XIe-XIIe siècles de Syrie, Asie Mineure et Dobroudja. Le même nom, gravé en latin, figure aussi sur une croix de marbre de Tomis (IGLR no 49).

8. L'observation — que les IGLR no 64 n'ont pas notée — que la patène de Paternus porte au dos la marque d'un sceau avec le nom du *comes sacrarum largitionum* pour l'année 498, est néanmoins très précieuse pour la datation de cette pièce d'argent doré et pour la précision du commencement de l'épiscopat de Paternus à Tomis.

8 bis. Dans la 2e ligne de l'inscription de *Lazu* (IGLR, no 52), il faut lire *conserva* (verbe), non *conservu(s)* = „Conservez (Seigneur)" etc.

CALLATIS
(Mangalia, dépt de Constanța)

9. Le chapiteau ionique imposte IGLR no 89 des collections du Musée d'Archéologie de Constanța porte l'inscription ΕΠΙΦΤ, probablement la forme abrégée du nom Ἐπιφρόδιτος.

10. Le fragment de croix IGLR no 95 porté sur l'une de ses faces le nom de „Jean", probablement le nom de l'Évangéliste.

11. L'inscription Λεγάπωμα figurant sur un moule de pierre pour couvercles (IGLR no 98) fait penser à la formule Λάβε πῶμα inscrite sur certains couvercles en terre cuite de Tomis et d'Ulmetum (IGLR nos 63 et 217).

TROPAEUM TRAIANI

(Hio' (Adamclisi, dépt de Constanța)

12. Inscription intacte sur un bloc du mur d'enceinte de la forteresse. IVe siècle. Fig. 1/1.

13. Fragment d'une inscription peinte en rouge sur un tesson de vase en terre-cuite. VIe siècle. Fig. 1/2.

IZVOARELE

(Sucidava, comm. de Lipnița, Constanța)

14-15. IGLR no 177 représente un fragment de *tessera convivalis*. Deux autres exemplaires complets provenant fort probablement de Dobroudja eux aussi, se trouvent au Musée du Municipie de Bucarest (fig. 1/3) et au Cabinet numismatique de l'Académie de la R.S. de Roumanie (fig. 1/4).

AXIOPOLIS

(Hinog, Cernavoda, dépt de Constanța)

16. L'Εὐφράσις de l'inscription IGLR no 194, qui est une forme vulgaire syncopée du nom Εὐφράσιος, ne désigne pas un quatrième martyr, mais quelques personnage important enterré aux côtés des trois martyrs connus d'*Axiopolis*: Cyrille, Kyndéas et Tasios (Dasius), suivant la coutume paléochrétienne des enterrements *ad martyres*.

ULMETUM

(Comm. de Pantelimonul de Sus, Constanța)

17. On ne saurait préciser à laquelle de la *legio palatina* ou la *legio comitatensis* appartenait les *militēs lanciarii iuniores* (IGLR no 211) qui ont pris part à la construction de la forteresse d'*Ulmelum*.

DINOGETIA

(Biserița-Garvă, dépt. de Tulcea)

18-23. Brèves inscriptions grecques sur verre (18), os (19) et tessons céramiques: (20-23), la première mentionnée par le DID, II, p. 495, les autres inédites. IVe-VIe siècles. Fig. 2-3.

NOVIODUNUM

(Isaccea, dépt de Tulcea)

24-25. Deux brèves inscriptions grecques, la première sur le fond d'un vase de pierre (fig. 4/2). la seconde sur l'épaupe d'une amphore (fig. 4/1).

ENISALA

(Dépt de Tulcea)

26. La moitié d'une double croix reliquaire en bronze avec l'image et le nom de Saint Jean l'Évangéliste. XIIIe-XIVe siècles. Fig. 5/1.

ROMULA-MALVA

(Reșca, comm. de Dobrosloveni, dépt d'Olt)

27. Gemme avec l'inscription Ἀθροσάξ. IIIe-IVe siècles. Fig. 5/2.

ORLEA

dépt d'Olt

28. Idem. Fig. 5/3.

DIERNA

(Orșova, dépt de Mehedinți)

29. Petite plaque d'or trouvée dans une tombe avec une inscription dans une langue sémitique et une autre inscription grecque. De par son texte Ἰαω Ἀθωναι, cette pièce appartient à la série des objets de caractère magique, gnostique. IIIe-IVe siècles. Fig. 5/4.

BIERTAN

(Dépt de Sibiu)

30. À l'appui du caractère cultuel du fameux „monogramme de Biertan“ (IGLR no 434), outre la remarque que les deux pièces le composant étaient suspendues à un candelabre, il convient de retenir aussi le témoignage des fragments d'aiguière et de bassine trouvés avec le monogramme, vases liturgiques de purification, généralement connus sous le nom de *herniboxeston*.

POTAISSA

(Turda, dépt de Cluj)

31. Gemme trouvée dans le camp de *Potaissa* (IGLR no 435), „l'une des plus anciennes preuves de la diffusion du christianisme en Dacie“, marquée de quatre représentations symboliques. On peut la considérer comme l'une des plus importantes pièces d'art mineur paléochrétien antérieur à l'an 313.

NAPOCA

(Municipe de Cluj-Napoca)

32. Si l'on admet la conversion en autel chrétien de l'autel païen IGLR no 436, il convient de tenir compte du fait que l'opération de la conversion des monuments païens en monuments chrétiens a connu sa plus haute fréquence pendant le dernier quart du IVe siècle, sous les empereurs Gracien et Théodose le Grand.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — 1, 2, Inscription de *Tropaeum Traianii* ; 3, 4, site non localisé de Dobroudja.

Fig. 2. — 1-3, Inscription de *Dinogetia*.

Fig. 3. — 1-4, Inscriptions de *Dinogetia*.

Fig. 4. — 1-2, Inscription de *Noviodunum*.

Fig. 5. — Inscriptions de : 1, *Enisala* ; 2, *Romula* ; 3, *Orlea* ; 4, *Dierna*.

1.

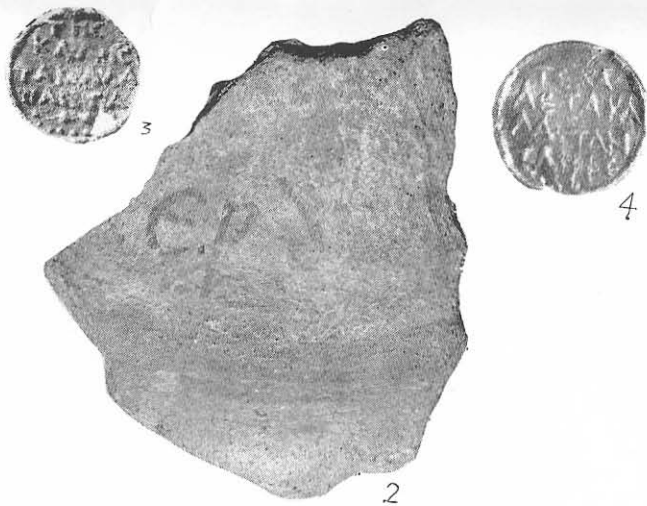
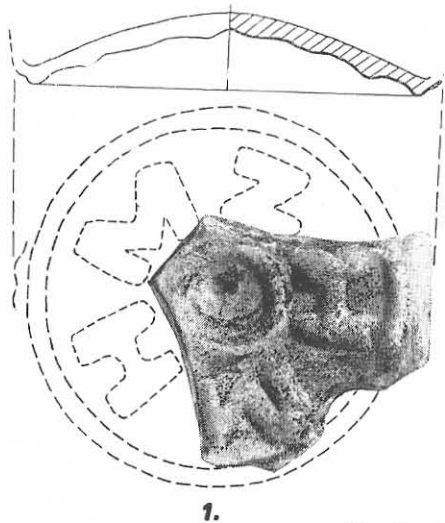

Fig. 1. – 1, 2, Inscriпții de la Tropaeum Traiani și 3, 4, loc necunoscut din Dobrogea.

1.

2.

КЕРАМОУ
 ВЪСТА
 КИ К Н

3.

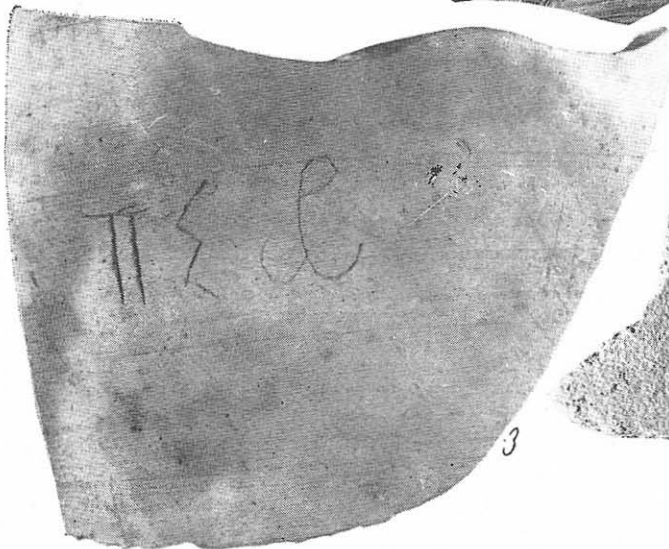
Fig. 2. – 1–3, Inscрипții de la Dinogetia.

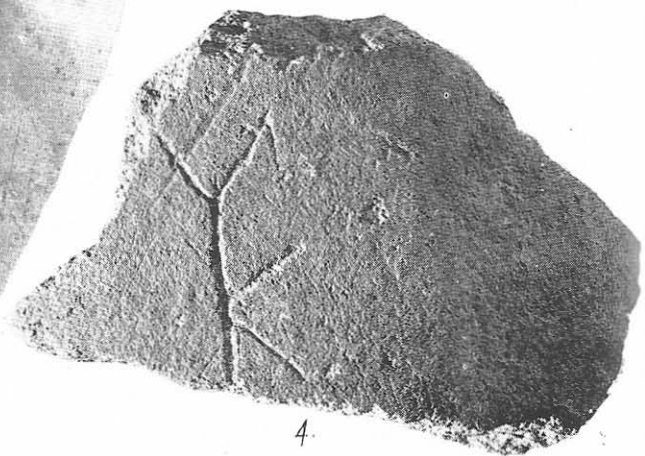
1

2

3

4

Fig. 3. - 1-4, Inscriptii de la *Dinogetia*.

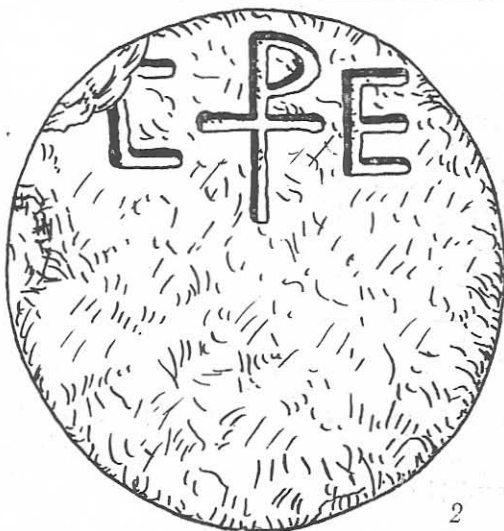
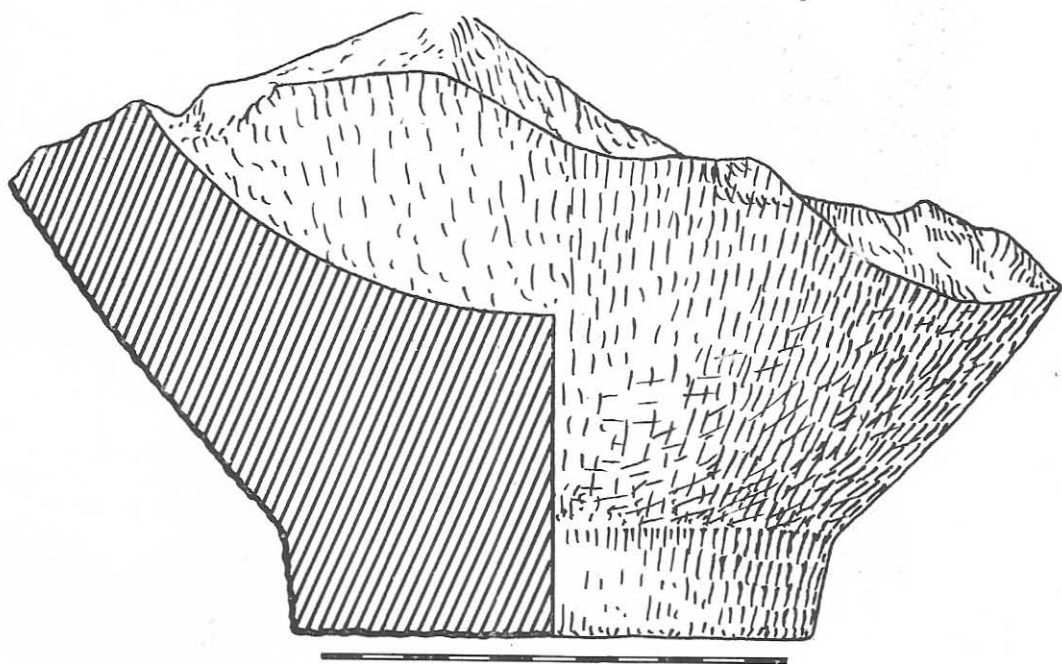
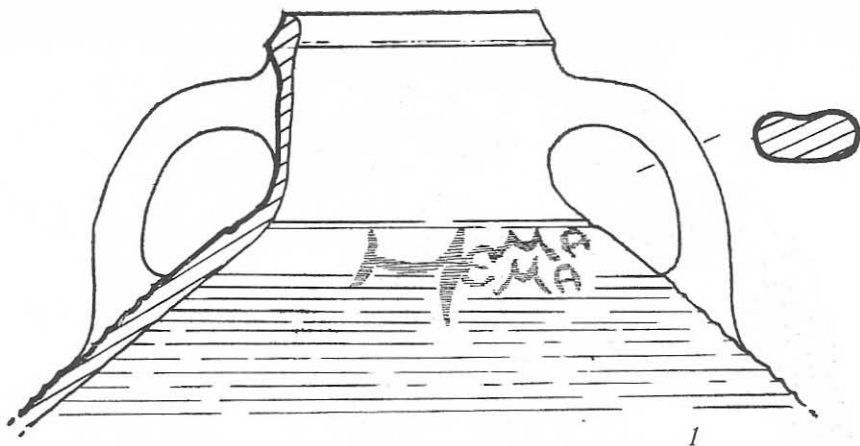

Fig. 4. - 1-2, Inscripții de la Noviodunum.

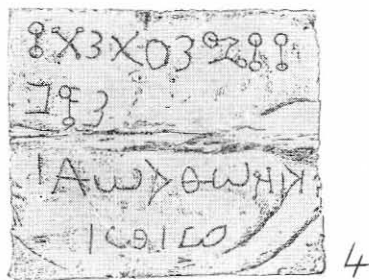
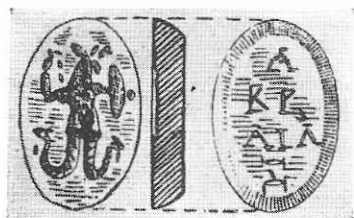

Fig. 5. – Inscriptii de la : 1, Enisala ; 2, Romula ; 3, Orlea ; 4, Dierna.